

A Nagy Háború – katolikus egyházi források tükrében

A világháború kálváriáját járva. A pécsi egyházmegye és az I. világháború. Szerk. CSIBI Norbert – VÉRTESI Lázár. Pécs, 2016. 672 oldal (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis XIII.)

Az első világháború egyik újdonságát totalitása jelentette: a hosszadalmas hadviselés nemcsak a bevonulók életét változtatta meg azonnal és radikálisan, hanem a hátszországban maradókét is. A háborús erőfeszítésekben a társadalom minden egyes tagjára szükség volt, ezért aztán rendkívüli fontosságra tett szert a népesség gondolkodásának és hangulatának befolyásolása, a megfelelő morál fenntartása. Ebben a munkában a magyar állam komoly szerepet szánt a katolikus egyháznak, amely kiterjedt plébániahálózatának köszönhetően a legkisebb településeken is jelen volt, és így sok fontos feladat hárult rá a híráramlás biztosításában, a hazafias propaganda terjesztésében, a társadalmi szolidaritás megteremtésében, például a rászoruló családokról való gondoskodás révén, vagy egyenesen a gazdasági folyamatok befolyásolásában, egyebek mellett a hadikölcsönjegyzések propagálásával. De vajon hogyan tekintettek maguk az egyháziak az első világháborúra és az abban betöltött szerepükre? Ennek a kérdésnek a jobb megértéséhez nyújt komoly segítséget az a dokumentumgyűjtemény, amely a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola egyháztörténeti kiadványsorozatában jelent meg.

A kötet arra vállalkozik, hogy a pécsi egyházmegye példáján keresztül engedjen bepillantást a katolikus egyház különböző tényezőinek felfogásába. A mintaszerű bevezető tanulmányt követően – amely részletes historiográfiai és kortörténeti át-

tekintést nyújt, valamint ismerteti a dokumentumok kiválogatásának és közlésének alapelveit – az I. rész a megyéspüspöki tisztet 1905 és 1926 között betöltő Zichy Gyula gróf körleveleiből ad válogatást. A papság tájékoztatására szánt körlevelek tartalma igen sokszínű volt: egy részük az állami elvárásokat közvetítette, a klérus munkáját közvetlenül befolyásoló intézkedéseket közölte. Másrészt a püspök általános rendelkezéseit tartalmazták, amelyek szintén igen változatos témákra terjedtek ki. Egyaránt érintettek a lelki élettel, az istentiszteletek rendjével, a háborús ájtatóságokkal kapcsolatos előírásokat, magukba foglalhattak a hívek számára kötelezően felolvasandó főpásztori buzdításokat, illetve adminisztratív-ügyleti jellegű utasításokat, tanácsokat, amelyek jelentős része – természetesen – a rendkívüli körülményekhez való alkalmazkodást célozta. 1918 januárjában például a püspök arra hívta fel papsága figyelmét, hogy a hadviselés céljaira a hadsereg által rekvirált harangokat megpróbálhatják azzal pótolni, hogy a toronyba köttetnek egy kiselejtett vassínt, a rá mért kalapácsütések pedig „*eléggé élvezhető és erős hangokat adnak*” (127. oldal). A II. és a III. rész a papnövendékek helyzetét mutatja be a Pécsi Püspöki Papnevelő Intézet történetére vonatkozó feljegyzések és prefektusi jegyzőkönyvek, illetve az 1917–1918-ban megjelentetett, *Hangok Hazulról* című időszaki sajtótermék cikkei alapján. Ez a belső kiadvány elsősorban a harctérre vezényelt kispapok, valamint a Pécsen maradt társak és oktatók közötti kapcsolattartást szolgálta, nagyjából havi rendszerességgel közölte a frontról érkező leveleket, illetve a szeminárium életére vonatkozó híreket. A lap megindításában nagy szerepet játszott az előljárók aggodalma, hogy a harctéri életmód veszélyeztetheti tanítványaik hivatástudatát, ami később be is igazolódott, hiszen a lövészárkokból

mindössze hárman tértek vissza a papnevelőbe tanulmányaik befejezésére (37. oldal).

A IV. rész – amely a legterjedelmesebb, mintegy 250 oldal – a *Historia Domus*oknak a világháborús évekre vonatkozó bejegyzéseiből ad válogatást. Az egyházmegyének 1918 előtt összesen 179 plébániája volt, a kötet 52 helyről közöl beszámolókat. A háztörténet speciális forrástípus, amelyben a plébános az általa vezetett közösség életének legfontosabb (vagy legalábbis általa annak tartott) eseményeit örökítette meg, természetesen a saját szubjektív megítélése alapján. A *Historia Domus* forrásértéke ennek következtében mindig erősen függ a plébános személyiségétől, világlátásától, íráskészségétől. Ráadásul a klerikusok egy része kifejezetten idegenkedett ettől a feladattól, ezért Zichy Gyula 1913-ban kötelezővé tette a háztörténet vezetését egyházmegyéjében (39. oldal). A kényszeredettséggel számos beszámolón tetten érhető, sok pap érzékelhetően csak arra törekedett, hogy a háztörténet vezetésével formálisan eleget tegyen a püspöki elvárásnak és ezzel elkerülje a kérdőre vonást. Egészen szélsőséges példa erre Bölcske község plébánosa, aki az 1914 és 1918 közötti események összefoglalását három sorban oldotta meg (253. oldal). A közölt források jelentős része azonban szerencsére jóval bőbeszédűbb, és valóban érdekes bepillantást enged az egyházmegye hétköznapi életébe. Az itt felvonultatott dokumentumok jelentős része alkalmas lehet arra, hogy további kutatásokat alapozzon meg, nemcsak helytörténeti vonatkozásokban, hanem általános társadalom-, művelődés-, egyház- és életmódtörténeti kérdésekben is. Különösen izgalmasnak tűnik a feljegyzések elemzésének lehetősége a propaganda hatásmechanizmusainak feltérképezése szempontjából, hiszen a papság igen érdekes helyzetben volt: egyrészt közvetítette a hívek közössége számára az állam és a főpásztor által elvárt nézeteket, ugyan-

akkor rendszeres újságolvasóként maga is a tömegpropaganda állandó fogyasztója volt. Ez a kettősség jól tetten érhető számos feljegyzésben, amelyekben egyaránt jelen van az állampatriotizmus eszméje, a dinasztia és a birodalmi egység iránti lojalitás, a háborús kitartás jelszava, illetve a Monarchia népei közötti nemzetiségi feszültségek, a fokozódó gazdasági nehézségek, az infláció, a rekvirálások miatti elégedetlenség, az árdrágítók és lánckereskedők iránti ellenszenv.

Érdekes probléma ugyanakkor, hogy a feljegyzések egy része nem egyidejű, hanem valamivel a világháború után, összefoglaló visszatekintésként készültek el, és ennek a perspektívának nyilvánvalóan lehetnek torzító hatásai. Ennek kivédése érdekében esetleg megfontolandó lehetett volna a forrásválogatásba bevonni az espereskerületi gyűlések vonatkozó anyagát is. Zichy Gyula a háború idején nem ragaszkodott ezeknek – az egyébként kötelező – papi gyűléseknek a megtartásához, ám több helyen mégis sor került rájuk, és a püspök által előírt témák többször igen érdekesek a téma szempontjából: 1915 tavaszán a háborús lelkipásztorkodás speciális feladatairól, 1916 nyarán a háború után várható gazdasági, társadalmi, erkölcsi helyzetről szóltak a tanácskozások (32. oldal).

Az V. rész a katolikus írókat és újságírókat tömörítő Országos Pázmány Egyesület kérdőívét ismerteti. A szervezet 1916-ban elhatározta, hogy országos szinten összegyűjti az egyház és a teljes katolikus társadalom háborús erőfeszítéseire vonatkozó adatokat, és a békekötés után egy – tudatosan történelmi forrásmunkának szánt – kiadványban publikálja azokat. Ennek érdekében összeállított egy 82 pontból álló kérdőívet, amely a harctéri, katonai és a hátszágban végzett lelkipásztorkodás, az egészségügyi szolgálat, a karitatív munka részleteire, valamint a hívek szerepvállalásá-

ra, a gazdasági életben és a közoktatásügyben kifejtett tevékenységükre kérdezett rá kiemelten. A Pázmány Egyesület célja hangsúlyozottan egy olyan kötet kiadása volt, amely méltó „a katolikusok nagy áldozatkészségéhez” (481. oldal), vagyis bizonyára egyfajta propagandafunkciója is lett volna a háború alatt az egyházak és társadalmi egyesületek között kialakuló hazafisági versenyben. A tervezett kötet végül sajnos nem készült el, és – a pécsi példa szerint – az is esetleges, hogy a plébániákon lezajlott-e a munka, és megőrizték-e az anyaggyűjtés során készült dokumentációt. Az egyházmegye területéről eddig a hosszúhetényi előkészítő anyag került elő, amelyet a kötet teljes terjedelmében közöl. Nagyon részletes, alapos és informatív forrásról van szó, ezért reméljük, hogy a jövőben minél több hasonló dokumentumot sikerül felfedezni a plébániai irattárakban.

A VI. rész a *Dunántúl* című pécsi katolikus napilap cikkeiből közöl válogatást. Az 1911-ben a püspök támogatásával meginduló politikai napilap közvetlenül nem kötődött pártokhoz, hanem a katolikus értékrend képviselőjére törekedett, és stabil, de nem igazán népes olvasói kört, 1918-ban mintegy 1800 főt tudhatott magának

(42. oldal). A *Dunántúl* részt vett az állami szervek és a püspök üzeneteinek továbbításában, és – természetesen a cenzúra korlátai között – igyekezett képet adni a front eseményeiről, Pécs katolikus társadalmának eseményeiről, illetve a hátország életét megnehezítő problémákról. A függelékben az egyházmegye esperesi kerületeinek, plébániáinak és plébánosainak jegyzéke, a legfontosabb egyházi szakkifejezések magyarázata, illetve a helynévmutató kapott helyet.

A dokumentumkötet beváltja ígérését, sokszínű és változatos körképet ad arról, hogy a pécsi egyházmegye különböző tényezői – a püspök, a szemináriumi oktatói kar és a hallgatók, a plébánosok, illetve a helyi sajtó képviselői – hogyan látták a háborús éveket, milyen problémákkal szembesültek, és milyen módszerekkel próbálták fenntartani a közhangulatot, elviselhetőbbé tenni az egyre romló életkörülményeket. Ezzel pedig amellet is tanúságot tesz, hogy az egyházak a 20. századi társadalomtörténet vizsgálata során is megkerülhetetlen tényezők, hiszen a szekularizációs tendenciák erősödésének dacára fontos szerepet játszottak a magyar társadalom életében.

Klestenitz Tibor

AKTUÁLIS SZÁMUNK SZERZŐI

DEZSŐ Krisztina	csoportvezető könyvtáros Csorba Győző Könyvtár
FORRAI Judit	MTA doktora, egyetemi tanár Semmelweis Egyetem, Wesley János Lelkészképző Főiskola
GERGELY Zsuzsanna	könyvtáros PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Digitális Tartalomszolgáltatási Osztály
GARAI Imre	PhD, egyetemi adjunktus ELTE PPK Neveléstudományi Intézet
KLESTENITZ Tibor	PhD, tudományos munkatárs MTA BTK Történettudományi Intézet
MAJDÁN Mira	régész, múzeumpedagógus Janus Pannonius Múzeum
MOLNÁR F. Tamás	MTA doktora, egyetemi tanár PTE ÁOK Művelési Medicina Tanszék, Petz Aladár Megyei Kórház, Győr
SALLAY Gergely	főmuzeológus HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Numizmatikai Gyűjtemény vezetője, Dokumentációs Osztály vezetője
SAMU Botond Gergő	könyvtáros Országos Széchényi Könyvtár
SZOLECZKY Emese	főmuzeológus, osztályvezető-helyettes HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Kézírtos Emlékanyag-gyűjtemény vezetője
TOTH Szilárd	habilitált egyetemi docens Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Magyar Történeti Intézet, Kolozsvár
VAMOS Eszter	PhD-hallgató Pécsi Tudományegyetem BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola
VÖRÖS Katalin	egyetemi tanársegéd PTE BTK Neveléstudományi Intézet Nevelés- és Művelődéstörténeti Tanszék